

Kamila Storz

Wartość wzorcotwórcza niemieckiego budownictwa wiejskiego na Warmii i Mazurach a lokalny regionalizm i jego idea

Warmia i Mazury, w swych historycznych granicach, znajdują się dziś w całości na terenie województwa warmińsko-mazurskiego. Historia tych ziem jest trudna, bo dwunarodowa, pisana polską i niemiecką „ręką”, a ponadto zespolona z historią dwóch reżimów politycznych. Z tej przyczyny źródła historyczne dotyczące Warmii i Mazur wymagają szczególnej interpretacji, konieczna jest umiejętność ciągłego filtrowania faktów przez krytyczny – ale i emocjonalny – punkt widzenia obydwu uwikłanych w losy Warmii i Mazur narodów.

Już samo nazewnictwo jest tutaj dla historyka pewnym utrudnieniem. Termin „Warmia i Mazury” w polskojęzycznej historiografii pozostaje bowiem przypisany nie tylko do tychże historycznych krain, ale stosuje się go także jako określenie dla całego południowego obszaru dawnych Prus Wschodnich, tj. tej części *Ostpreußen*, która po 1945 roku znalazła się w granicach Polski. A przecież teren ten to także część Barcji oraz Prusy Górne, z niemiecką *Oberland*. Stosowanie określenia „Warmia i Mazury” wobec całego południowego obszaru dawnych Prus Wschodnich posiada więc charakter umowy i skrótowy¹.

Piśmiennictwo niemieckie jest w powyższym sensie bardziej precyzyjne. Nazwa „Warmia i Mazury” występuje tu rzadko w sparowanej formie, a nigdy w znaczeniu, które stosujemy w publikacjach rodzimych. Będzie to zawsze nazewnictwo *Ostpreußen* (Prusy Wschodnie), ewentualnie *südliches Ostpreußen* (południowe Prusy Wschodnie), a „Warmia” (*Ermland*) i „Mazury” (*Masuren*) wskazywane będą wyłącznie jako krainy historyczne.

Problem ten, który z pozoru wydaje się dotyczyć jedynie sfery języka, posiada jednak realny wpływ na interpretację historii omawianego regionu i daje świadectwo o jej stanie. Doskonałym przykładem jest tutaj słownik pojęciowy,

Il. 1. Przykład zabudowy historycznej w woj. warmińsko-mazurskim – Drogosze, powiat kętrzyński. Fot. Kamila Storz

Il. 2. Przykład zabudowy historycznej w woj. warmińsko-mazurskim – Chruściel, powiat braniewski. Fot. Kamila Storz

którym operuje się w kontekście zjawiska regionalizmu we współczesnym budownictwie wiejskim omawianego regionu. W odniesieniu do historycznych wzorców budownictwa murowanego (il. 1, 2), a także nowopowstających budynków mających wzorce te kontynuować (il. 3), stosuje się bowiem określenia „dom warmiński”, „dom mazurski”². Jest to nazewnictwo bez historycznego uzasadnienia.

¹ Por. Chłosta (1997: 5).

² Por. Bryła.pl (2010); Papliński (b.d.).

Il. 3 Przykład współczesnej zabudowy o charakterze regionalnym – Róklas, powiat szczycieński. Fot. Kamila Storz

Przymiotniki „warmiński” i „mazurski” sugerują rodowód twórczy owych domów wywodzący się z kultury ludowej Warmiaków i Mazurów. Tymczasem w odniesieniu do budynków historycznych, tj. tych powstałych na Warmii i Mazurach przed 1945 r., chodzi przecież o budownictwo niemieckie. Lokalny regionalizm będzie więc również czerpał z form budownictwa proveniencji niemieckiej, charakterystycznych dla obszaru dawnych Prus Wschodnich. „Warmińska” czy „mazurska” będzie na tym terenie jedynie drewniana chata wiejska, a nigdy dom murowany. Z kolei stosowanie rozróżnienia „dom warmiński” i „dom mazurski” w przypadku, gdyby chodziło jedynie o zaznaczenie miejsca położenia, również jest błędne, bowiem na tym obszarze nie występuje zróżnicowanie regionalne; nie można więc mówić o „domu mazurskim”, jako że identyczny wybudowany mógł zostać na Warmii. Wydaje się więc, że określenia „dom warmiński” i „dom mazurski” wzięły się od nazwy regionu, względnie nazwy województwa, i wskazywać mają po prostu na ogólne geograficzne ułożenie rzeczoności budownictwa.

Czy jednak posiada to swoje uzasadnienie? Czy w ogóle można mówić o formie regionalnej w przypadku budownictwa wiejskiego dawnych południowych Prus Wschodnich, a więc czy budownictwo to różniło się od budownictwa niemieckiego czy pruskiego tego samego czasu powstania? Jaki stylistyczny i ideologiczny kierunek obrał współcześnie lokalny regionalizm w budownictwie wiejskim na skutek przyjętego słownika pojęć? Czy potrafi on czerpać z historycznych wzorców, nie zauważając w warstwie pojęciowej ich faktycznej proveniencji? Wreszcie: dlaczego na przykład w przypadku historycznej zabudowy Wrocławia nie mówi się o budownictwie „śląskim”, a zgodnie ze stanem rzeczy, właśnie „niemieckim”, a nie jest to wciąż możliwe na Warmii i Mazurach?

Zrozumieć współczesne Warmię i Mazury znaczy zawsze spojrzeć w ich przeszłość. Nie inaczej rzecz ma się w przypadku tutejszego murowanego budownictwa wiejskiego, stanowiącego lwią część dziedzictwa kulturowego tych ziem. O ile jednak w przypadku innych twórców kulturowych, jak choćby język (mowa), tradycja ludowa i piśmiennictwo, można mówić bądź to o polskich, bądź o niemieckich i innych narodowościowo, wzajemnie przecinających się wpływach, to tutejsze murowane budynki wiejskie pozostają bezsprzecznie dziełem kultury pruskiej, a następnie niemieckiej; o ile przymiotniki te traktować jako określenia porządkujące chronologię wydarzeń.

W Prusach Wschodnich pierwszymi budynkami wiejskimi powstającymi w technice murowanej były domy budowane dla kolonistów w ramach kolonizacji Prus za panowania Fryderyka II³. Wznoszono je najczęściej jeszcze z gliny, ale i z cegły (gliny wypalanej) dla zamożniejszych osadników, a stosowanie cegły było premiowane przez państwo pruskie⁴. W Prusach ery fryderycjańskiej drewno, jako budulec, było materiałem drogim i trudno dostępnym, stąd zainteresowanie rządu innymi technikami budownictwa i ich swista promocja⁵. Tym bardziej, że był to czas intensywnego wzrostu pruskiej gospodarki, której ogromną część stanowiło z kolei budownictwo mieszkalne. *Établissement i Rétablissement*, a więc zasiedlanie dotychczas bezludnych terenów państwa oraz wtórne zasiedlanie terenów zniszczonych w wyniku wojen i katastrof naturalnych, jako dwa główne zadania pruskiej gospodarki, determinowały spektakularny zakres prac budowlanych. W 1770 r. powołano w Prusach Nadrzędny Departament Budownictwa (*Oberbaudepartement*), którego celem było właśnie administrowanie szeroko zakrojonymi przedsięwzięciami budowlanymi. Jednocześnie zadaniem Departamentu było wykształcenie jednolitego stylu w pruskim budownictwie⁶ – powstały wówczas projekty budowli typowych (znormalizowanych), tzw. *Musterentwürfe*. W 1788 r. dyrektorem Departamentu został David Gilly. Pięć lat później otworzył on szkołę budownictwa⁷, która kształcić miała nie architektów, a właśnie mistrzów budownictwa – późniejszych urzędników, napędzających

³ Zob. Kuhn (1915: 568); Lissok (1997: 93).

⁴ Kuhn (1915: 568).

⁵ Por. Mütter (1955: 118).

⁶ Por. Lammert (1981: 5).

⁷ „Bauschule” – w roku 1799 w jej miejsce utworzono słynną „Bauakademie”.

potężną strukturę administracyjną Departamentu. Kolejną ważną datą był rok 1797, w którym ukazał się podręcznik budownictwa wiejskiego *Handbuch der Landbaukunst* autorstwa Davida Gilly.

Uogólniając można więc powiedzieć, że w ostatniej ćwierci osiemnastego stulecia rozpoczęła się historia pruskiego budownictwa wiejskiego, które przestało być odtąd wytworem kultury ludowej (drewniane chaty wiejskie), a zaczęło być pełnoprawną gałęzią budownictwa mieszkalnego i funkcyjnego. Wiejskie budownictwo ceglane w Prusach, a więc przecież także w Prusach Wschodnich, już w swoich początkach zawdzięcza formę pośrednio sztabowi pruskich urzędników państwowych, a bezpośrednio – tj. na planie budowy – murarzom, dekarzom i cieślom wykształconym w niemieckich szkołach rzemiosła budowlanego (*Baugewerkschulen*)⁸.

Schedę po Davidzie Gillim przejął w Departamencie⁹ Karl Friedrich Schinkel, który do wiejskiego budownictwa wprowadził nową jakość – nieotynkowane budynki ceglane. Do tej pory nie udawało się wyprodukować fabrycznie cegły takiej jakości, która pozwalałaby na pozostawienie murów bez tynku. Schinkelowi udało się produkcję cegły udoskonalić, co miało skutek w coraz to większej liczbie budynków wszelkiego przeznaczenia wykonywanych w technice surowej cegły. Ponadto chodziło przecież także o nową stylistykę: Schinkel, po podróżach do Anglii i Włoch, gdzie oglądał budynki z surowej czerwonej cegły, a także po lekturze szkiców zamku krzyżackiego w Malborku autorstwa Friedricha (syna Davida Gilliego), zaprojektował słynne „czerwone pudełko”¹⁰ – budynek *Bauakademie* w Berlinie. Szybko stał się on stylistycznym punktem odniesienia dla budynków funkcyjnych (*Funktionsbauten*) II Rzeszy Niemieckiej z 1871 r.¹¹ To wówczas nastąpiło bowiem apogeum budownictwa z surowej cegły, a zjednoczone Niemcy zalała fala wspomnianych *Funktionsbauten*, wznoszonych prawie wyłącznie w cegle surowej.

W konsekwencji gospodarczego zacofania wschodnich prowincji Rzeszy z roku 1871, to tutaj – celem wyrównania – budowano najintensywniej. Krajobraz Prus Wschodnich

Il. 4 Gospoda w Paretz. Fot. Kamila Storz

i Zachodnich wypełniły wówczas budynki z czerwonej cegły. Były to domy budowane dla urzędników państwowych (leśniczych, kolejarzy, dróżników, etc.), domy wielorodzinne dla robotników, plebanie i kościoły oraz budynki użyteczności publicznej (szpitale, szkoły, urzędy, etc.). Zaledwie w ciągu pierwszych dziewięciu lat istnienia ówczesnej Rzeszy wybudowano w Prusach Wschodnich 218 tego typu budowli¹². Czerwona cegła, która tak silnie kojarzy nam się dziś z Warmią i Mazurami, to twór tamtych czasów.

Kolejnym etapem w historii wschodniopruskiego budownictwa wiejskiego był okres odbudowy Prus Wschodnich w latach 1915–1927. Wraz ze zwycięską bitwą pod Tannenbergiem (obecnie Sętbark) w 1915 r. skończyła się w prowincji wojna, przynajmniej w sensie działań militarnych. Rozpoczęto wówczas prace nad odbudową zniszczonych przez wojska rosyjskie wsi i miasteczek. Trzeba jednak zaznaczyć, że była to odbudowa szczególna, bowiem towarzyszyła jej wartka dyskusja artystyczna, a i w szerszym, politycznym znaczeniu, można ówczesną odbudowę *Ostpreußen* interpretować.

Jako pole dla działań artystycznych widział odbudowę Prus Wschodnich krąg zaangażowanych w nią bezpośrednio architektów-reformatorów, tj. artystów powiązanych ze związkami *Dürerbund*, *Deutscher Bund Heimatschutz* i *Deutscher Werkbund*, którzy odwrócili się w początkach wieku XX od powszechnego historyzmu i znaleźli nowy stylistyczny wzorec w architekturze około roku 1800. Dla budownictwa Prus Wschodnich oznaczało to powrót do czasów Davida Gilliego i kręgu jego uczniów. Stylistycznym punktem odniesienia dla, jak go określano, „niemieckiego wschodu”

⁸ W Królewcu istniała od 1790 r. szkoła sztuki i rzemiosła „Königl. Provinzial- Kunst- und Gewerbeschule”. W Insterburgu powstała w 1878 r. szkoła rzemiosła budowlanego („Baugewerkschule”).

⁹ Wówczas pod nazwą „Oberbaudeputation”.

¹⁰ Por. Bodenschatz (1996).

¹¹ W Prusach Wschodnich dalekie echo tej architektury widać choćby w budynkach szkolnych ery wilhelmińskiej.

¹² Zentralblatt der Bauverwaltung (1888: 202).

stał się kompleks w Paretz (il. 4). Budownictwo wiejskie, w sensie stylistycznym, zatoczyło więc koło. W głębi Niemiec kwitły idee *Neue Sachlichkeit* czy ekspresjonizmu. Na prowincji panował konserwatyzm. Zresztą określenie „konserwatywny” pięknie współgra z budownictwem wschodniopruskim w ogóle. Architektura była tu zawsze o krok wstecz, *unisono*, rzeczowa, bez wielkiej ekspresji, bez zamasztych podziałów i detali.

Co jednak absolutnie najważniejsze dla tutejszego budownictwa okresu odbudowy, to fakt – rzadko postrzegany we właściwym kontekście – że był to czas, kiedy trafiło ono w ręce architektów. Nawet domy wiejskie projektowane bywały w końcu także przez architektów¹³, a nie jak do tej pory wyłącznie przez mistrzów budowlanych (*Maurermeister*). Wielkie nazwiska: Paul Schultze-Naumburg, Hans Scharoun, Bruno Taut, Bruno Möhring czy Bodo Ebhardt były ideologicznie i praktycznie uwikłane w odbudowę. Przede wszystkim były to bez wyjątku osobowości, które miały później wpływ na architekturę w głębi Niemiec – nazwiska rzeczywiście wielkie, a nie prowincjonalne czy przypadkowe. Prusy Wschodnie stały się podczas okresu odbudowy ich swoistym polem doświadczalnym¹⁴, a celem ich działań było zrewidowanie niekorzystnego wizerunku prowincji jako „artystycznie nie zasługującej na uwagę”¹⁵, a tym samym jej rehabilitacja kulturowa w Niemczech. Wschodniopruskie budownictwo wiejskie zauważone w owym kontekście zdaje się już niewiele mieć wspólnego z jakimkolwiek charakterem wynikającym z siły twórczej kultury ludowej.

Po roku 1915 coraz więcej buduje się także domów tzw. siedliskowych (*Siedlungshäuser*) oraz całych osiedli wewnątrz wsi i na przedmieściach miast i miasteczek. Chodzi tu o budownictwo przeznaczone dla robotników fabrycznych i rolnych, także dla rzemieślników. Zajmuje się tym przede wszystkim organizacja *Ostpreußische Heimstätte*, a także podlegające jej „Bausi” – Towarzystwo Budowlano-Osiedleńcze (*Bau- und Siedlungsgesellschaft*)¹⁶. Na początku lat 30. organizacja *Heimstätte* opracowuje plan typowy dla domu siedliskowego, od tego momentu najczęściej realizowany w ramach zabudowy siedliskowej. Zarówno

w polskojęzycznej literaturze fachowej, jak i w języku potocznym, nazywa się je często „kochówkami”, wywodząc owo nazewnictwo od nazwiska Ericha Kocha, gauleitera Prus Wschodnich w czasach NSDAP¹⁷. Tymczasem domy siedliskowe budowane przez *Heimstätte* i te wybudowane w ramach *Ostpreußenplan*¹⁸ pod kuratelą Kocha różnią się między sobą wyraźnie i można je bez trudu rozpoznać. Niefortunny pejoratywne określenie „kochówki”, wyprowadzone od nazwiska zbrodniarza wojennego, przyłgnęło także do budownictwa, które z czasem po 1933 r. nie ma nic wspólnego.

Tyle w kwestii skróconej historii wiejskiego budownictwa w Prusach Wschodnich, które dziś – jako „dom warmiński” i „mazurski” – inspirowane architektów w kwestii projektów wpisanych w lokalny kontekst architektury wiejskiej. Tymczasem, chcąc faktycznie tworzyć budynki stylistycznie wywodzące się z regionalnej tradycji budowlanej, musieliby współcześni architekci-regionaliści czerpać z Davida Gilliego, Schinkla i niemieckich architektów oraz teoretyków architektury pierwszej połowy XX w. Musieliby projektować w duchu funkcjonalizmu i piękna formy, komponować elewację główną z zachowaniem zasady złotego podziału, czerpać z lokalnie dostępnych materiałów budowlanych i wiedzieć jak orientować budynek podług stron świata, aby zoptymalizować jego energooszczędność. Niestety dyskusja nad wartością wzorcotwórczą i użytkową lokalnego budownictwa historycznego uniemożliwiona jest przez brak merytorycznie wartościowych badań. Jak zaprojektować współczesny regionalny dom wiejski dla Warmii i Mazur, kiedy jego historyczny wzorzec lokowany jest błędnie? Dlaczego wreszcie z lekkością mówić można o „domu mazurskim”, a już „dom niemiecki” wciąż obciążony jest historycznie i politycznie?

Na Warmii i Mazurach problem z adaptacją elementów kultury niemieckiej – a tutejsze budownictwo jest jej

¹⁷ Por. Bartoś, Zalewska (2007: 29).

¹⁸ Na temat tzw. *Ostpreußenplan*, a więc planu odnowy gospodarczej dla Prus Wschodnich z czasów NSDAP, a także związanej z tym zabudowy siedliskowej, prowadzone są obecnie badania, których autorką jest dr inż. Ulrike Gawlik. Temat badań: *Projekte zur ‚inneren Kolonisierung‘ und zur erneuten Inkulturnahme brachgefallener Landschaften in Italien, Deutschland, den USA und Spanien zwischen 1927 und 1939 respektive den 1950er Jahren* [Projekty „wewnętrznej kolonizacji” i zagospodarowania nieużytków na tereny rolno-mieszkalne we Włoszech, w Niemczech, USA i Hiszpanii w latach 1927–1939 wżg. w latach 50.]. Ośrodek naukowy: Karlsruher Institut für Technologie, Wydział Architektury.

¹³ Nie były to jednakże projekty indywidualne, ale projekty typowe albo realizacje w ramach odbudowy całej miejscowości lub jej większej części (np. Zabrost Wielki, Występ, Prostki i in.).

¹⁴ Aschenbeck (1991: 37).

¹⁵ Frank (1992: 106).

¹⁶ Groeben (2000: 227).

częścią bez wątplenia – wynika w pierwszej kolejności z faktu, że nastąpiła tu po wojnie wymiana ludności. Skutkiem tego, a także represji wycelowanych w ludność rodzimą w okresie komunizmu, autochtoni są w dzisiejszej społeczności województwa warmińsko-mazurskiego w zasadzie nieobecni. Jeżeli z kolei uczestniczą w życiu społecznym, to jako „mniejszość niemiecka”.

Kolejną przyczyną jest fakt, że w kulturze ludowej Warmiaków i Mazurów dopatrzeć się można pierwiastka polskiego. Z tego powodu, przymiotniki „warmiński” i „mazurski” – jako swojskie, a nie kulturowo obcych – stanowią tu o pozytywnych skojarzeniach z tymi właśnie określeniami. Na Warmii znaczenie będzie miał fakt, że zamieszkiwała ją ludność wyznania katolickiego. Na Mazurach ważne będzie pochodzenie ludności z Mazowsza, a także gwara bardzo zbliżona do języka polskiego. Zresztą: tak, Warmia i Mazury, a i całe Prusy Wschodnie to tygiel kultur i narodowości i obecnie dość archaiczna wydaje się dyskusja czy ziemia ta była bardziej „polska” czy „niemiecka”.

Wśród przyczyn opisywanego problemu ważna jest także estetyczna obcość budownictwa murowanego na tym terenie, którą odczuwała ludność dobrowolnie przybyła lub przymusowa przesiedlona po roku 1945. Repatrianci ze Wschodu oraz przybysze z przygranicznych terenów Polski wychowani zostali w kulturze drewnianego budownictwa wiejskiego¹⁹. Tymczasem tkanka budowlana zastana w Prusach była w przeważającej części murowana:

Nowy, inny świat, który nas otaczał wydawał się obcy i nieprzychylny. Pozostawione przez nas wsie, domy, kościół rzymskokatolicki, były z drewna, kryte strzechą lub blachą. Tutaj wszędzie pełno jest tych wysokich murów we wsiach, czerwonych dachówek na wszystkich budynkach! Nasza ziemia, z której nas wypędzono, była [...] przytulniejsza²⁰.

Wreszcie kolejnym, najbardziej współcześnie zakorzenionym, powodem opisanej problematyki jest brak lokalnych ośrodków naukowych zainteresowanych badaniami, które pozwoliłyby na wykształcenie odpowiedniego słownika pojęciowego w temacie regionalnego budownictwa wiejskiego. W efekcie lokalny regionalizm stał się zjawiskiem komercyjnym, bez podbudowy merytorycznej. Jego wzornictwo

Il. 5. Przykład współczesnej zabudowy o charakterze regionalnym – Zdory, powiat piski. Fot. Kamila Storz

dyktowane jest wyobrażeniem rynku o stylistyce regionalnej, a nie rzeczywistymi zasadami, podług których powstało lokalne budownictwo historyczne. Czytelne jest to szczególnie na analogicznym przykładzie jednorodzinnych domów w stylu tzw. dworku polskiego, które są obecnie wyjątkowo popularne w budownictwie jednorodzinym na terenie całego kraju. Z rzeczywistą konstrukcją dworku polskiego nie mają one najczęściej wiele wspólnego – są jedynie jego wyobrażeniem. W przypadku warmińsko-mazurskiego regionalizmu mamy analogiczne zjawisko.

Podsumowując: znikoma jest wiedza na temat historycznego wzornictwa, stąd wartość wzorcotwórcza tegoż – choć bardzo ważna – pozostaje niewykorzystana. Współczesne budownictwo regionalne sprowadza się tu głównie do stosowania w konstrukcji materiałów budowlanych, z których wykonywane były budynki historyczne, tj. cegły²¹, kamienia polnego czy dachówki ceramicznej. Nowe budynki z reguły przeładowane są treścią, bo ich twórcom brak znajomości formy i zasad kompozycji (il. 5). Architekci, opracowujący projekty budynków w stylistyce regionalnej, nie posługują się w swojej twórczości regułami właściwymi dla regionalnego budownictwa, a odpowiadają na potrzeby rynku.

Jaka jest jednak owa wartość wzorcotwórcza niemieckiego budownictwa wiejskiego Warmii i Mazur oraz jaki jest na tym obszarze styl regionalny w budownictwie wiejskim?

¹⁹ Por. Wysocki (2004: 66).

²⁰ Karp, Traba (2004: 101), tłum. własne.

²¹ Rzadko stosowany jest mur wyłącznie ceglany. Współcześnie najbardziej popularny jest mur trójwarstwowy, składający się z pustaka, następnie warstwy ocieplenia (wata bądź styropian), a na końcu warstwy cegły elewacyjnej. Cegła, będąca doskonałym kumulatorem ciepła, jest w tym przypadku jedynie ozdobnikiem.

Wartość wzorcotwórcza dotyczy konstrukcji budowlanej zarówno w sensie technicznym jak i estetycznym²². W sensie technicznym obiektywnie wartymi kontynuacji we współczesnym budownictwie jednorodzinym są:

- dach oszalowany w przypadku nieadaptowanego poddasza,
- rzut budynku wraz z orientacją pomieszczeń odnośnie stron świata (kuchnia – północ/północny zachód, sypialnia – wschód/południowy wschód, salon – południe/południowy zachód, łazienka – wschód/południe/południowy wschód),
- elewacja ceglana z cegły „naturalnej”²³,
- mur trójwarstwowy z cegły.

W znaczeniu estetycznym będą to:

- rozplanowanie elewacji od zewnątrz i do wewnątrz,
- sposób wykonania przybudówek,
- proporcje budynku,
- sposób wkomponowania w zastany krajobraz,
- w przypadku historycznych domów siedliskowych: plan przestrzenny wiejskiego osiedla oraz zabudowa ujednolicona.

Powyższe wartości techniczne winny być kontynuowane we współczesnym budownictwie regionalnym ze względu na ich działanie energooszczędne, ekologię wykonania oraz brak właściwości alergicznych materiałów budowlanych dzięki ich naturalnemu pochodzeniu. Ważne jest także higroskopijne działanie naturalnego muru ceglanego²⁴, które przy odpowiednim ogrzaniu budynku skutkuje bardzo dobrą jakością powietrza wewnątrz pomieszczeń. Z kolei wartości estetyczne wyselekcjonowane zostały tak, aby uzupełnić braki we współczesnym budownictwie jednorodzinym omawianego terenu w sensie ogólnym, także poza realizacjami w duchu regionalizmu.

Cóż z kolei ze stylem regionalnym w historycznej zabudowie wsi w dawnych Prusach Wschodnich? Otóż jedynym elementem tutejszego budownictwa murowanego, który pozwala nazwać się regionalnym – tj. występującym jedynie w omawianym regionie – jest dach oszalowany. Jest to dach kryty dachówką holenderką na warstwowym oszalowaniu,

którego pierwszą, spodnią warstwę wykonano z desek ułożonych na zakład, kolejną z pionowo nabitych listew prostujących, na których następnie poprzecznie nabito listwy służące do zawieszenia dachówek. Ważnym elementem dachu oszalowanego jest ozdobnie wycinana listwa zwana wróblownicą, która zabezpiecza dość grube oszalowanie dachu przed dostaniem się do wewnątrz ptaków, które mogłyby założyć pod dachówkami gniazda. Wróblownica zawsze wycinana była w otwory, którymi spływała po odeskowaniu woda deszczowa i pośniegowa²⁵.

Prócz dachu oszalowanego kolejnym charakterystycznym elementem dla budownictwa regionu jest jego konserwatywna, skostniała forma, obojętna na nowinki techniczne i stylistyczne obecne w budownictwie niemieckim. Jest to jednak element charakterystyczny, a nie regionalny, tj. wyróżniający lokalne budynki w ten sposób, że posiadają one jednostkową formę, właściwą jedynie danemu regionowi. Murowane budownictwo wiejskie, którego forma wykształciła się w dawnych Prusach Wschodnich od końca wieku XVIII po rok 1945 nie posiada, z wyjątkiem wyżej wspomnianej konstrukcji dachu, charakteru regionalnego. Nie można mówić ani o domu „wschodniopruskim” ani o domu „mazurskim” czy „warmińskim” – mając na myśli formę regionalną – tak, jak określa się na przykład chatę zakopiańską. Tym samym źródłem dla projektowania w duchu regionalizmu w budownictwie wiejskim trzeba szukać w teorii architektury niemieckiej.

Sens budownictwa regionalnego wynika z tego, że jego konstrukcja w danym regionie uzasadniona jest klimatem, naturalnie występującymi surowcami (głina, drewno, kamień) oraz funkcją samego budynku. Przecież fakt, że w Prusach Wschodnich budownictwo ceglane właściwie zupełnie wyparło budownictwo drewniane, musi mieć swoje uzasadnienie. Co więcej, to, że tego typu budownictwo nieprzerwanie kontynuowane było tu aż do końca II wojny światowej, świadczy o jego dobrym społecznym uкорzenieniu. Krótko mówiąc: powielana lokalnie konstrukcja muru trójwarstwowego z cegły kontynuowana była nieprzerwanie przez prawie 100 lat. Identycznie dach oszalowany, tradycyjny w Prusach Wschodnich, a nawet jeszcze dłużej, bo obecny był już w budownictwie drewnianym. Te i inne rozwiązania techniczne sprawdziły się tu po prostu, tak jak w Zakopanem sprawdza się stromy

²² Wartość użytkowa i wzorcotwórcza wiejskiego budownictwa mieszkalnego dawnych Prus Wschodnich była przedmiotem badań i jest tematem najnowszej książki autorki tekstu, zob. Storz (2018).

²³ Tj. cegły wykonanej z gliny bez dodatku lub z minimalnym dodatkiem innych komponentów.

²⁴ Tj. wykonanego z cegły „naturalnej”.

²⁵ Hildebrand (1918: 59); Osterroht (1941: 106).

dach i budownictwo drewniane. W tym tkwi istota budownictwa w stylu regionalnym, a nie w bardziej lub mniej udanej kombinacji elewacji z kamienia i cegły. Skutkiem pojmowania lokalnej zabudowy jako wytworu materialnej kultury ludowej są realizacje przypominające „skansen” ludowych form architektonicznych. Tymczasem kamienne fundamenty czy mury z cegły mogą być jak najbardziej współczesnym elementem konstrukcji – w dodatku wysokiej jakości – i tutaj szukać trzeba podstaw dla wszelkich realizacji w duchu regionalnym.

Bibliografia

- Aschenbeck 1991 = Nils Aschenbeck, *Moderne Architektur in Ostpreußen*, Landsmannschaft Ostpreußen, Heide/Holstein 1991.
- Bartoś, Zalewska 2007 = Magdalena Bartoś, Barbara Zalewska, *Architektura w krajobrazie wiejskim Warmii i Mazur*, Wspólnota Kulturowa „Borussia”, Olsztyn 2007.
- Bryła.pl 2010 = „Dom mazurski z katalogu”, *Bryła.pl*, (20 grudnia 2010), http://www.bryla.pl/bryla/1,85301,8844486,Dom__mazurski__z_katalogu.html (data dostępu: 23 lutego 2016).
- Bodenschatz 1996 = Harald Bodenschatz, *Der Rote Kasten. Zu Bedeutung, Wirkung und Zukunft von Schinkels Bauakademie*, Transit, Berlin 1996.
- Chłosta 1997 = Jan Chłosta, *Warmia i Mazury w literaturze polskiej i niemieckiej w latach 1945–1995*, OBN, Olsztyn 1997.
- Groeben 2000 = Klaus von der Groeben, *Das Land Ostpreußen*, Kiel 2000.
- Frank 1992 = Hartmut Frank, „Heimatschutz und typologisches Entwerfen. Modernisierung und Tradition beim Wiederaufbau von Ostpreußen 1915–1927”, in: *Moderne Architektur in Deutschland 1900 bis 1950. Reform und Tradition*, Vittorio Magnago Lampugnani, Romana Schneider (eds.), Hatje Cantz Verlag, Stuttgart 1992.
- Hildebrand 1918 = Konrad Hildebrand, *Das ostpreußische Pfannendach*, *Zentralblatt der Bauverwaltung*, 38/13 (1918): 58–60.
- Karp, Traba 2004 = Hans-Jürgen Karp, Robert Traba (eds.), *Nachkriegsalltag in Ostpreußen. Erinnerungen von Deutschen, Polen und Ukrainern*, Aschendorff, Münster 2004.
- Kuhn 1915 = Waldemar Kuhn, „Kleinsiedlungen aus friderizianischer Zeit”, *Zeitschrift für Bauwesen*, 65/9 (1915): 564–593.
- Lammert 1981 = Marlies Lammert, *David Gilly. Ein Baumeister des deutschen Klassizismus*, Mann, Berlin 1981.
- Lissok 1997 = Michael Lissok, „Aspekte der Rezeption preußischer Landbaukunst in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts”, in: *Architektur und bildende Kunst von 1933 bis 1945*, Brigitte Hartel, Bernfried Lichtnau (eds.), Lang, Frankfurt am Main–Berlin–Bern–New York–Paris–Wien 1997.
- Müther 1955 = Hans Müther, *Baukunst in Brandenburg*, Sachsenverlag, Dresden 1955.
- Osterroht 1941 = Wolfram Osterroht, „Das ostpreußische Pfannendach”, *Technische und wirtschaftliche Rundschau*, dodatek do *Baumeister*, 34/5 (1941).
- Papliński b.d. = Andrzej T. Papliński, „Dom warmiński. Nowy, ale nawiązujący do architektury regionalnej”, *MuratorDom.pl*, [b.d.], http://muratorDom.pl/budowa/oni-juz-zbudowali/dom-warmiński-zbudowany-w-nawiazaniu-do-architektury-regionalnej,11_10260.html (data dostępu: 23 lutego 2016).
- Storz 2018 = Kamila Storz, *Der ländliche Hausbau im südlichen Ostpreußen 1871–1945 (Budownictwo wiejskie w południowych Prusach Wschodnich 1871–1945)*, Peter Lang GmbH, Berlin 2018.
- Wysocki 2004 = Jacek Wysocki, „Architektura wiejska w cieniu tandetnej nowoczesności”, w: *Zachowane – ocalone? O krajobrazie kulturowym i sposobach jego kształtowania*, red. Iwona Liżewska, Wiktor Knercer, Wspólnota Kulturowa „Borussia”, Olsztyn 2004: 66–74.
- Zentralblatt der Bauverwaltung 1888 = *Zentralblatt der Bauverwaltung*, 8/19 (1888).

Summary

Value of the German country house building in Warmia and Mazury as an architectural design model in regard to the local regionalism and its idea

The specific cultural complexity of the two historical lands of Warmia and Mazury is derived from its binational history; Warmia and Mazury have been part of either Germany or Poland. The ongoing differences in the German and Polish historiography of this area, such as the terms “Warmia and Mazury”, remains a consequence of the shared history. In German writing, the term “southern East Prussia” is used to describe the southern part of the former East Prussia, while Polish sources refer to “Warmia and Mazury”. Such diversity of terming exerts a particular impact on local historical house building. Thus, the historical German houses of Warmia and Mazury are described in Polish as “Masurian” and “Warmian”, and since these both are ethnological terms as well, so the origin of a “Masurian house” is derived from the Masurians – Protestant folk who had been living in southern East Prussia. However, a “Masurian” or a “Warmian house” can only be a wooden hut here.

Country houses made of brick, built here from the end of the 19th century until 1945, must be described as German country buildings and that is how their aesthetic foundation is to be identified.

But what is the exact consequence of such confusing terming? Well, when the local historical country building is founded on an ethnological basis, such as the "Masurian house", then research regarding its history is focused on a house built and designed according to folk culture. So is the construction of houses built today, which are designed in a regional manner, in fact a composition of a partial brick

construction (brick inlay) and fancy cut wooden elements, imitating mostly the ones from local wooden huts. Though, the construction of traditional regional brick houses in East Prussia is more complex, both technically and aesthetically, while also varying in their chronological. It also brings many advantages when done in a proper way. This is, unfortunately, most of the time not the case in the Warmian-Masurian District. Therefore, the idea of regionalism in local country buildings, which is meant to continue its best qualities in newly constructed houses, cannot be fulfilled.